

Socialismus a komunismus jako únik před nacionalismem a antisemitismem?

Již od konce 19. století se mohly levicové politické strany spoléhat na podporu části židovského obyvatelstva. Popularita sociálnědemokratických stran a v menší míře i pozdější komunistické strany mezi některými Židy měla několik důvodů. Především sociálnědemokratické strany zdůrazňovaly rovnost: tu sociální i občanskou, rovnoprávnost všech občanů před zákonem. Programově se vyhýbaly antisemitské rétorice při volebních kampaních a pro přijetí do strany nehrálo vyznání žádnou roli.

V době krize liberálních stran a jejich časté proměny do nacionalistických (a někdy též antisemitských) uskupení se pro Židy politická levice stávala jednou z mála možností pro aktivní politické uplatnění. Navíc tím, že představovaly vizi pokroku lidské společnosti, přebíraly i významný prvek liberalismu. S vytvořením socialistické společnosti měly zaniknout též rozdíly mezi národy, rasami či náboženskými skupinami a s nimi též antisemitismus. Také deklarovaný „antifašismus“ socialistických a komunistických stran se v době pronásledování Židů v nacistickém Německu mnohým zdál být velmi atraktivní. Neméně důležitý byl také levicově zaměřený sionismus, který měl v Československu významné místo, a to zejména v organizacích Poale Sion a Hapoel hacair.

Z těchto důvodů se také řada levicových intelektuálů, novinářů či politiků podílela na činnosti Komunistické strany Československa založené v roce 1921. Jejich účast na činnosti komunistických stran byla často zneužívána antisemitskými propagandisty, kteří ji vydávali za důkaz existence „židobolševického“ spiknutí. Avšak podobně jako u lidí s židovskými kořeny, kteří chtěli budovat komunismus v Sovětském svazu nebo dalších zemích, platí, že tito lidé většinou na své židovství nekladli důraz a často k židovské komunitě nebo náboženství necítily zvláštní vztah, nebo jakékoli náboženství dokonce zásadně odmítali. Komunistické strany také – v souladu s marxistickou ideologií stejně jako s názory Lenina i Stalina – neměly velké porozumění pro vyjádření židovské etnicity nebo kolektivní identity.

Události druhé světové války, koncentrační tábory a osvobození Rudou armádou přesvědčily mnohé z nich, že pouze komunismus byl hlavním a zásadním odpůrcem nacismu a může zabránit jeho opakování. Další v tom utvrdila též zkušenost komunistického odboje v protektorátu nebo v koncentračních táborech či ghettech. V celkově prosovětské atmosféře poválečného Československa se budování komunistické společnosti mohlo logicky zdát jedinou cestou, jak sprovdit ze světa antisemitismus. I když tato část

židovské komunity – lidé, kteří přežili druhou světovou válku – měla specifické důvody pro svou podporu komunismu, nelišila se tím dramaticky od zbytku československé společnosti. I mezi Židy v té době ale byla řada těch, kteří měli ke komunismu negativní postoj, ať již kvůli věrnosti demokratické tradici meziválečného Československa, nebo kvůli komunistické kritice náboženství a židovských kolektivních identit. Mnoho z nich po převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948 emigrovalo.

Mnozí Židé již také od prvních poválečných měsíců zažívali bezpráví. Zvláště Židé mluvící německy nebo taci, kteří se domáhali svého předválečného majetku, se potýkali s pro ně často nepochopitelnou diskriminací ze strany institucí, ve kterých měli komunisté po válce rozhodující slovo. Týkalo se to například neochoty ověřeni národní spolehlivosti národními výbory nebo ministerstvem vnitra, které mělo pro tyto lidi dalekosáhlé důsledky. Po únoru 1948, v době socialistické diktatury, pak k tomu přistupovala nedůvěra k náboženství a podřízení života církví státu a jejich sledování.

Sympatie ke komunismu ze strany části židovského obyvatelstva v českých zemích v prvních poválečných letech často vystřídalo zklamání z antisemitismu a represivních opatření režimu, která postihla židovské obyvatelstvo ve větší míře než ostatní. Podezírání a sledování lidí, kteří udržovali kontakt s lidmi za železnou oponou, se kvůli válečnému exilu i poválečné emigraci mnoha Židů týkalo skoro každé židovské rodiny. Situace se navíc zhoršila v průběhu procesu s Rudolfem Slánským a v letech bezprostředně následujících, kdy se kontakt s lidmi v Izraeli nebo angažovanost v židovské obci mohla proměnit v obvinění z podpory „sionistické“, „buržoazní“ a komunistickému režimu nepřátelské ideologie. Mnozí Židé přišli v tuto dobu o práci nebo museli projít zvláštními prověrkami.

Proto řada židovských komunistů procházela postupným – a pro mnohé bolestivým – vystřízlivěním z víry v budování komunismu. Mnozí se angažovali v „obrodném procesu“ v 60. letech 20. století a během pražského jara a po zklamání z jeho potlačení vystupovali ze strany a často též emigrovali.

➔ [Doma na cestě? >](#)
Návrat – a odchod?, s. 289

➔ [Antisemitismus >](#)
Antisemitismus v komunistickém Československu, s. 182

141 – Karl W. Deutsch: „Cesta ducha, 1930–1980“

Karl W. Deutsch (1912–1992) byl významný politolog a teoretik mezinárodních vztahů. Jeho matka Marie byla aktivní sociální demokratka a jedna z prvních žen zvolených do československého parlamentu. Vystudoval práva na Německé univerzitě v Praze a v roce 1938 uprchl do Spojených států amerických. Působil na řadě amerických univerzit.

„Politika mě zajímala již od šesti let. Můj zájem nezačal v knihovně. Propukl již v roce 1920 na volebních schůzích mé matky, která se stala jednou z prvních ženských členek československého parlamentu. Byla zvolená za sociální demokracii v německém volebním obvodu v Sudetech. V roce 1930 mi bylo osmnáct let a působil jsem jako aktivní člen mládežnické organizace sociální demokracie. V tom roce jsem také viděl nacistické průvody v Berlíně, před prvním velkým úspěchem nacistů ve volbách v Německu. Brzy se konaly schůze nacistů – později maskované za schůze Henleinovy strany – v Sudetech a v Praze, kde jsem se stal studentem na německé Univerzitě Karlově a kde jsem spolu se svou rodinou patřil k německé menšině. Před mýma očima se odehrávaly dobové události, jakými byly problémy dělnického hnutí, hospodářská krize, nezaměstnanost, nacionalismus a fašismus.

Když v únoru 1934 další fašistický režim, režim kancléře Engelberta Dollfusse podporovaný Mussolinim, zničil v občanské válce rakouskou ústavu, jel jsem do Vídně donést zprávy a peníze přes fašistické hlídky. [...]

Po návratu do Prahy v roce 1935 jsem opustil německou Univerzitu Karlovu, která tou dobou byla již pod silným vlivem nacistů a zapsal jsem se na české části univerzity. To znamenalo, že jsem se musel důkladně naučit česky a v češtině složit rigorózní zkoušky z historie práva, kterou jsem již dříve úspěšně složil na německé části univerzity. Naučil jsem se, jak odlišná může být stejná historie práva, když se přednáší ze dvou odlišných národnostních pohledů. Když jsem sotva složil doktorát z práva a politologie, byl jsem v srpnu 1938 poslán jako delegát studentské organizace německých sociálních demokratů na světový mládežnický kongres do Spojených států,

do Poughkeepsie v New Yorku. Konal se pod laskavou záštitou Rooseveltovy administrativy a s účastí paní Eleanor Rooseveltové, která zde pozorně poslouchala a pletla. Mým úkolem zde bylo protestovat proti Hitlerem zamýšlené anexi Sudet. S podepsáním Mnichovské dohody na konci září, se však ztráta pohraničí stala realitou. „Nevracej se. Nemůžeme ochránit německé demokraty“, řekl mi Vojta Beneš, bratr prezidenta. „My sami se brzy staneme uprchlíky.“ Měl pravdu. V tu chvíli se z mé ženy a ze mě stali uprchlíci.“

Karl W. DEUTSCH: „A Voyage of the Mind, 1930–1980“, *Government and Opposition*, roč. 15, č. 3–4 (červenec 1980), s. 323–324

142 – Toman Brod o své víře v komunismus

„Myslím ale, že hlavním důvodem mého příklonu ke komunistickému hnutí nebyly ani následoványhodné vzory, ani moje ideologická ‚vyspělost‘, nýbrž prosté, sice určitě naivní a mylné, pro mne však tehdy zcela nepochybné a nezpochybnitelné přesvědčení: jestliže totiž demokracie nebyla s to čelit vzrůstající hitlerovské hrozbě, pak jedinou zárukou proti recidivě¹ hnědého extremismu je extremismus rudý, komunistický. Tato premisa stála u zrodu mé příští politické angažovanosti a já se z ní v průběhu let jen velmi obtížně a velmi zdlouhavě vynaňoval.“

Toman BROD: *Ještě že člověk neví, co ho čeká. Života běh mezi roky 1929–1989*, Praha 2007, s. 211

143 – Heda Margoliová-Kovályová o víře v komunismus

„Naše průprava pro revoluci začala už v koncentracích. Snad nejvíc na nás zapůsobil příklad komunistů, kteří se tam mnohdy chovali jako bytosti nějakého vyššího řádu. Jejich idealismus a nejspíš i stranický výcvik jim dodávaly sílu a rozvahu, o jakých se nám ostatním ani nezdálo. [...] Ale byly tu i jiné věci. Všichni koncentračníci si jistě dodnes pamatují na tu tehdejší úpornost, na to totální zaměření k jedinému cíli, ke konci války. Život nebyl životem v žádném smyslu, bylo to jen směřování k něčemu – všechno naše myšlení a konání se ospravedlňovalo budoucností, přítomnost byla jen k tomu, aby se člověk přes ni nějak, jakkoli přenesl. [...] Když konečně přišel konec války, naše úleva a radost se brzy proměnily v pocit zmarnění, v touhu zaplnit prázdnotu, kterou ta intenzita čekání, vůle a snad i fyzických útrap zanechala. [...] V koncentracích se také vytvořil silný pocit sounáležitosti, představa, že individuální osud je ve všem všudy spjat s osudem celé skupiny, ať už spoluvězňů nebo celého národa, dokonce i lidstva. [...] Pak tu byla ještě jedna podivná a paradoxní skutečnost. Mám totiž dojem, že za ta léta věznění, a přestože jsme na ztrátu svobody tak strašlivě doplatili, něco se v našem pojetí svobody změnilo. Pro mnohé lidi svoboda přestala být něčím přirozeným a samozřejmým, ale stala se spíš hodnotou, kterou si člověk musí vydobýt, zasloužit, která se uděluje jako řád. [...] Většinou se uvažovalo takhle: Jestli je pro vybudování nové lepší společnosti nezbytné vzdát se na čas svobody, čili podříditi dobrovolně svůj prospěch něčemu, več pevně věřím, je to obět, kterou jsem ochoten přinést. [...] Tenhle mučednický rys byl silnější, než se obvykle myslí. Lidé si připadali vyvolení osudem k tomu, aby se obětovali, – byl v tom jistě i silný komplex viny, který se projevoval skoro u každého, kdo přežil

Toman Brod (1929) je český historik. V roce 1942 byl deportován s matkou a bratrem do Terezína a v prosinci 1943 dále do Osvětimi-Birkenau do Terezínského rodinného tábora. Byl jediný z blízké rodiny, kdo se dožil osvobození. Po válce vstoupil do komunistické strany. Na konci 60. let 20. století byl však ze strany vyhozen a propuštěn ze zaměstnání. Později se mimo jiné živil jako taxikář.

¹ Návratu, opakování.

Heda Margoliová-Kovályová (1919–2010) se krátce po začátku okupace provdala za JUDr. Rudolfa Margolia. V roce 1941 byli deportováni do lodžského ghetta. Po válce se oba sešli v Praze. Pracovala jako grafička a později překladatelka. Její manžel se stal náměstkem ministra zahraničního obchodu. V roce 1952 byl však zatčen a odsouzen k trestu smrti v procesu s Rudolfem Slánským. Heda Margoliová-Kovályová se znovu provdala a v roce 1968 odešla do Spojených států amerických.

koncentrák: Proč jsem zůstal naživu zrovna já a ne můj otec, bratr, kamarád? Jsem jim zavázán, oni zahynuli místo mne, já za ně musím vybojovat svět, ve kterém by se tohle nemohlo nikdy opakovat. A v tom byl právě kámen úrazu – že za systém, ve kterém by se ‚tohle nemohlo opakovat‘, se pokládal komunismus. [...] O přesvědčení, že v komunismu nemůže existovat žádný národnostní útlak a zejména žádný antisemitismus, se snad nemusím ani zmiňovat. A víc než oficiální propaganda působily pohádky o slastech života v Sovětském svazu, které soustavně šířili staří komunisté, kteří tam za války utekli, a teprve po letech se odvažovali přiznat, že tam žili většinou v koncentracích nebo v bídnych chalupách někde na Sibiři.

Tohle všechno je dobře známo, ale já si myslím, že je nutné si to připomenout, protože bez pochopení duševního stavu tehdejších lidí nelze porozumět ani tomu, co následovalo. Je v tom taky vysvětlení, proč se tolik komunistů nikdy nedokázalo zříci svého přesvědčení. Pro mnohé z nich bylo výrazem jakéhosi osobního vykoupení, překonání vlastní malosti, nejnesobečtějšího podřízení svých zájmů prospěchu společnosti. Vzdát se takového ideálu by znamenalo popřít smysl celého svého života. Mně připadá právě tehle sklon k sebeobětování, k mučednictví, nesmírně nebezpečný. Dobrá společnost je taková, ve které je dobře všem, i mně. A kdo dovede s poměrně lehkým srdcem sám přinášet oběti, dokáže je s ještě lehčím svědomím vyžadovat od druhých. Když režim nedovede fungovat bez obětí, je to špatný režim. Ale to jsme tehdy ještě nevěděli.“

Heda MARGOLIOVÁ-KOVÁLYOVÁ: *Na vlastní kůži*, Praha 2012, s. 57–60

144 – Anna Hyndráková o svém působení v komunistické straně

Anna Hyndráková (1928) je česká historička. Byla deportována v říjnu 1942 do Terezína a v květnu 1944 do Osvětimi-Birkenau. Válku přežila jako jediná z blízké rodiny. Po válce nejprve žila v židovském sirotčinci a později v ženském domově. Pracovala v Židovském muzeu v Praze a mimo jiné od 90. let 20. století nahrávala rozhovory s pamětníky holocaustu.

„Vstoupila jsem do [komunistické] strany, ale předtím jsem působila v Československém svazu mládeže. Všichni moji přátelé byli ve straně. A také to byli Rusové, kdo nás osvobodili, a já jsem si myslela, že to je ta jediná síla, která nás může ochránit před tím, aby se něco podobného opakovalo. Přáli si, abych se rovněž stala členkou strany. Byli jediní, kdo o mě stál. Nikomu bych nechyběla, kdybych se večer nevrátila do sirotčince. Ve Svazu mládeže jsem pracovala ve výboru, byli tam skvělí lidé a domlouvali schůzky podle toho, kdy jsem měla čas já. Například, měli jsme se sejít v pátek. A já řekla: ‚V pátek nemůžu, protože je to jediný čas, kdy máme v sirotčinci jediné ucházející jídlo. Pokud bych šla na schůzku, neměla bych šábesovou večeři.‘ Takže to přeložili. A být ve Svazu znamenalo jen malý krůček ke vstupu do komunistické strany. V každém případě jsem tomu věřila. Strýc Leo mi řekl: ‚Nevstupuj tam, tvůj otec byl sociální demokrat.‘ Ale já si myslela, že jde v podstatě o to samé, až na to, že komunisté jsou o něco pokrokovější a více pro mladé lidi.“

Centropa, editovaná verze rozhovoru

145 – Jiří KOSTA: „Angažovanost a ideologie“

„Po roce 1945 jsme spolu s mnoha přáteli uvěřili příslibům spjatým s výstavbou nové společnosti v osvobozené zemi. Světová hospodářská krize třicátých let, uzurpace moci Hitlerem, kapitulace západních mocností v Mnichově, antifašistický levicový odboj proti hitlerovskému Německu a v neposlední řadě i údajná role Rudé armády jako osvoboditelky – to vše posilovalo moji rodinu v přesvědčení, že pozitivní změny ve společnosti může

➔ Židovské identity > Jazyky Židů
v českých zemích > Jiří Kosta o jazycích
a jménech v rodině, s. 62

přivodit pouze socialistická alternativa. My všichni - otec, matka a synové - jsme proto v naivní víře, že komunisté jsou skutečnými průkopníky takové společnosti, vstoupili do jejich strany. Současně zanechala i v naší rodině své stopy nová fáze asimilace. O oficiální příslušnost k Židovské obci jsme přišli vědomým zanedbáním: prostě jsme své členství neobnovili a prohlásili jsme se za bezkonfesijní.

I nám ovšem již bezprostředně po válce vadily první náznaky šovinismu, brutálního nakládání s odlišně smýšlejícími a teze o kolektivní vině Němců, jež měla za následek jejich vyhnání bez ohledu na postoj jednotlivců vůči nacismu. Naší rodině nebylo lhostejné, že se i v komunistických kruzích začaly papouškovat nacionalistické fráze s protiněmeckým podtónem. Výrok předsedy strany Klementa Gottwalda „není Němec jako Němec“ jsme proto kvitovali s jistým zadostiučiněním. Naše nedávná minulost a resentimenty byly však po roce 1945 ještě příliš živé na to, abychom odsun Němců odmítli. „Excesy“, o nichž jsme se doslechli, aniž bychom byli sami jejich svědky, jsem pocítoval jako něco nechutného, svůj odpor jsem však potlačil, protože jsem byl v obtížných letech nových začátků po období pronásledování příliš zaměstnán sám sebou.

[...] Celá řada zaměstnanců na vedoucích místech byla propuštěna, protože byli buď bezpartijní, nebo členy nekomunistických stran. To záhy vedlo k tomu, že někteří z postižených vstupovali do KSČ jen proto, aby nepřišli o zaměstnání, nebo aby mohli zůstat třeba i v degradované pozici někde v kanceláři a nemuseli jít pracovat do fabriky. Fatálně se projevilo i nezadržitelné zestátnování středních a malých firem, stejně hrozivý nárůst moci bezpečnostních orgánů, přepjaté vzývání Sovětského svazu a stalinský kult osobnosti. To, že jsem navzdory občasné nechuti takové jevy toleroval - ba dokonce že jsem až do začátku represí namířených proti naší rodině angažovaně obhajoval stranický kurz -, spočívalo ve spleti motivů, které jsem dnes schopen spíše jen naznačit. Jistě k nim patřila i aureola osvoboditelů, za něž jsem i nadále považoval Sověty, s čímž se u mne pojila tvrdošíjná víra, že ve jménu vznešených cílů je třeba uplatňovat tvrdá opatření. [...]

[...]

Atmosféra strachu a vzájemné podezíravosti prorůstala i do soukromého života lidí a zničila řadu přátelských vztahů. Diskuse o nové stranické linii byly naprosto vyloučeny, k předem danému kurzu se člověk musel přihlásit stoprocentně. Od Stalina vyšel kolem roku 1950 i nový antisemitismus: pod výrazy jako „sionismus“ a „kosmopolitismus“ se pronásledovala jakákoli forma židovské identity. V našich kruzích vládla tedy atmosféra dvojnásobného strachu. Tlak šel tak daleko, že člověk neustále hledal chyby sám u sebe a obával se, že možná není dost tvrdý. V tom asi spočívala nejvlastnější zvrhlost tohoto systému. Obvinění, braná naprosto ze vzduchu, zasahovala jednotlivce v jejich nitru, kde se měnila v krutý pocit viny. Na člověka neustále útočily myšlenky, zda se nedopustil něčeho špatného, zda není nespolehlivý nebo zda dokonce nevědomky nezradil stranu. Pochybnosti - o sobě i o druhých - byly v té době určujícím životním pocitem: „Možná i ty, soudruhu, jsi udělal chyby, o kterých ani nevíš.“